

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Yasemin ATABEY ÖKSÜZ

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.
Lisansüstü Eğt. Enst.
Felsefe Böl.
Doktora Öğr.

yaseminatabey@outlook.com

0009-0006-2104-5592

10.56387/ahbvedebiyat.1687129

Gönderim Tarihi: 30.04.2025

Kabul Tarihi: 03.06.2025

Alıntı: ATABEY ÖKSÜZ, Y.
(2025). "Jean-Paul Sartre'da
Bilinç: Fenomenolojik Ontolojinin
Temelleri". *AHBVÜ Edebiyat
Fakültesi Dergisi*, (12), 139-152.

Jean-Paul Sartre'da Bilinç: Fenomenolojik Ontolojinin Temelleri

ÖZ: Bu çalışma, Sartre'in bilinç anlayışını fenomenolojik ve ontolojik düzlemde incelemektedir. Sartre önce fenomenolojik ontolojiyi kurar ve ardından hümanist ateist varoluşçuluğu geliştirir. Bu makale ile Sartre'in kurmuş olduğu fenomenolojik ontoloji ve hümanist ateist varoluşçuluğun temel kavramları göz önüne alınarak bilinç kuramı ile ilgili belirlenimler ortaya koyulmaya çalışılır. Sartre'in fenomenolojisi Husserl ve Heidegger etkisinde şekillenir. Husserl, fenomenlerin özlerini ortaya koyma isteğiyle fenomenolojiye yönelir. Bunu da bilincin yapısı üzerinden ortaya koymaya çalışır. Heidegger ise varlığın anlamının unutulduğunu söyleyerek yeniden bir varlık soruşturmasına girer. Heidegger, fenomenolojiyi bu soruşturmanın yöntemi olarak kullanır. Sartre fenomenolojiyi hem Husserl gibi epistemolojik alana uygular hem de Heidegger gibi ontolojik alana uygular. Sartre'in Husserl ve Heidegger'den esinlenerek geliştirdiği bilinç kuramı, bilinci yalnızca yansıtıcı değil, aynı zamanda özgürlükle özdeş bir yapı olarak ele alır. Bilinç, Sartre'a göre bir hiçliktir ve bu hiçlik, özgürlük ile etik sorumluluğun temelini oluşturur. Çalışmada bu ifade edilenlerin ışığında Sartre'in bilinç kuramı varlık, hiçlik, aşkınlık, yönelimsellik gibi temel kavramlar aracılığıyla ortaya koyulmaya çalışılır. Makalenin giriş bölümünde bilince dair genel görüşler verildikten sonra ikinci bölümde asıl meselemiz olan Sartre varoluşçuluğunun fenomenolojik temelleri üzerinde duruldu. Daha sonra bilincin hiçlikle olan ilişkisi açıklanarak Sartre'in varlık ayrımına değinildi. Sonraki bölümde başkasının bilinçteki rolü ele alındı. Tüm bunlarla bağlantılı olarak Sartre'in düşüncesinde merkezi konumda olan özgürlük ve sorumluluk arasındaki ilişkisinin zorunlu doğası ortaya kondu.

Anahtar Kelimeler: Bilinç, fenomenoloji, özgürlük, varlık, hiçlik, yönelimsellik.

Consciousness in Jean-Paul Sartre: Foundations of Phenomenological Ontology

ABSTRACT: This study aims to examine Sartre's understanding of consciousness on both phenomenological and ontological levels. Sartre first constructs a framework of phenomenological ontology and subsequently develops a humanist, atheistic existentialism. Taking into account the fundamental concepts of Sartre's phenomenological ontology and humanist atheistic existentialism, this study seeks to elucidate key determinations concerning his theory of consciousness. Sartre's phenomenology is shaped under the influence of Husserl and Heidegger. Husserl turns to phenomenology with the aim of revealing the essences of phenomena, a task he undertakes through an analysis of the structure of consciousness. Heidegger, on the other hand, initiates a renewed inquiry into the meaning of Being, claiming that its significance has been forgotten, and he employs phenomenology as the method of this ontological investigation. Sartre applies phenomenology both to the epistemological domain, as Husserl does, and to the ontological, as Heidegger does. Drawing from Husserl's principle of intentionality and Heidegger's conception of Being, Sartre defines consciousness not merely as an act directed toward the world, but also as a mode of being that turns back upon itself and produces a form of 'nothingness' within itself. This negative and transcendent nature of consciousness provides the foundation for a radical ontological separation and opens the space for ethical responsibility. Sartre's phenomenological ontology analyses the dynamic relationships between subject and world, self and other, Being and nothingness, thereby establishing a concept of existence grounded in freedom and responsibility. This study aims to clarify this theoretical framework and demonstrate how Sartre transforms the phenomenological method into a unique ontological perspective.

Keywords: Consciousness, phenomenology, freedom, being, nothingness, intentionality.

MAKALE BİLGİLERİ / INFORMATION

Makale Türü <i>Type of Article</i>	Araştırma Makalesi <i>Research Article</i>
Yazarların Katkı Düzeyi <i>Contribution Level of Authors</i>	Birinci Yazar: %100 <i>First Author: %100</i>
Etik Kurul Onayı <i>Ethics Committee Approval</i>	Çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur. <i>The study does not require ethics committee approval.</i>
Finansal Destek <i>Financial Support</i>	Çalışmada finansal destek alınmamıştır. <i>The study received no financial support.</i>
Çıkar Çatışması <i>Conflict of Interest</i>	Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. <i>There are no potential conflicts of interest in the study.</i>
Yapay Zekâ Kullanımı <i>Use of Generative AI</i>	Çalışmada yapay zekâ kullanılmamıştır. <i>Artificial intelligence was not used in the study.</i>
Değerlendirme <i>Review</i>	İki dış hakem, çift taraflı kör hakemlik. <i>Two external referees, double blind.</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Screening</i>	Dergipark, intihal.net üzerinden yapılmıştır. <i>The screening was done through Dergipark, intihal.net.</i>
Etik Beyan <i>Ethical Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. <i>It is declared that scientific and ethical principles were complied with during the preparation of this study and that all the studies are mentioned in the bibliography.</i>
Etik İhlal Bildirimi <i>Ethical Violation Report</i>	ahbvedebiyatdergisi@hbv.edu.tr
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright and License</i>	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Giriş

20. yüzyıl felsefesi, insanın dünyadaki konumunu yeniden düşünmeyi amaçlayan büyük dönüşümlerle şekillenmiştir. Bu dönüşümün merkezinde yer alan isimlerden biri de Jean-Paul Sartre'dır. Sartre, yalnızca felsefi düşünceye değil, aynı zamanda edebiyata, psikolojiye ve siyasal kurama da yön vermiş çok yönlü bir düşünürdür. Onun en temel felsefi katkılarından biri, bilinci fenomenolojik ve ontolojik bağlamda yeniden ele almasıdır. Sartre'ın bilinç kuramı, yalnızca bireyin zihinsel süreçlerine ilişkin değil, varoluşsal konumuna dair radikal bir yorum getirir. Bu nedenle Sartre'ın bilinç düşüncesi, epistemolojik bir ilgi alanının ötesine geçerek etik, toplumsal ve siyasal sonuçlar doğuracak biçimde genişler.

Sartre'ın bilinç anlayışı, Husserl'in yönelimsellik kuramı ve Heidegger'in varlık felsefesi üzerine inşa edilmiştir. Ancak Sartre bu iki düşünürden edindiği kavramları dönüştürerek kendi özgün sistemini kurar. Husserl'in yönelimsellik ilkesiyle (Husserl, 2017: 45) başlayan bu düşünsel çizgi, Sartre'da bilincin her zaman bir şeye yönelik olmasıyla birlikte kendine dönük olabilme ve kendi üzerine düşünebilme kapasitesine evrilir. Heidegger'in varoluşsal analizleri ise Sartre'a ontolojik bir zemin sağlar. Ancak Sartre, Heidegger'in varlık sorusunu (Heidegger, 2021: 20) daha kişisel, daha etik bir düzlemde ele alarak insanın kendini inşa etme sürecine odaklanır. Böylece Sartre'ın bilinci, salt ontolojik ya da fenomenolojik değil; aynı zamanda eylemle iç içe geçmiş bir etik yapılanma halini alır.

Sartre'a göre bilinç, kendi başına var olan sabit bir yapı değildir; tersine, her zaman eksik, tamamlanmamış ve "kendi olmaya çalışan" bir süreçtir. Bu nedenle Sartre, bilinci bir "hiçlik" olarak tanımlar. Bilinç, bir şey olmak yerine "olmama" hâlidir; çünkü kendini sürekli olarak aşmakta, kendisi için bir hedef belirlemekte ve bu hedefe ulaşmaya çalışmaktadır (Sartre, 2014: 24). Bu yaklaşım, Sartre'ın öz ile varoluş arasındaki ilişkiyi nasıl tersine çevirdiğini de gösterir: "İnsan, özünü belirlenmiş bir doğadan almaz; tersine, kendi varoluşu içinde özgürce seçim yaparak özünü inşa eder" (Sartre, 2022: 39). Bilincin bu kendini aşan doğası, insanın hem özgür hem de radikal biçimde sorumlu olduğunu ortaya koyar.

Bu bağlamda Sartre'ın bilinç düşüncesi, insanın özgürlüğü ve bu özgürlüğün yarattığı ahlaki sorumluluk üzerine kuruludur. Bilinç, dışsal belirleyicilerle yönlendirilen pasif bir alan değil; kendi yönünü seçen ve seçtiği her durumda insanlığın ortak anlamını da etkileyen aktif bir güçtür. Sartre bu konu hakkındaki düşüncelerini "İnsan, özgürlüğe mahkûmdur" sözüyle ifade eder" (Sartre, 2014: 343). Bilinç sürekli kendini aşan, kendini kuran, yönelimsel ve dinamik bir yapıya sahip olduğu için seçim yapmak zorundadır. Seçim ise beraberinde kaçınılmaz bir sorumluluk getirir. Bilincin bu radikal sorumlulukla tanımlanması, Sartre'ın etik anlayışının da temelidir.

Bu makalede, Sartre'ın bilinç kuramı bütüncül bir şekilde ele alınarak onun fenomenolojik temelleri, ontolojik kavramsallaştırmaları ve etik uzantıları incelenecektir. Ayrıca, başkasıyla olan ilişkide bilincin nasıl şekillendiği, özgürlüğün hangi koşullar altında ortaya çıktığı da değerlendirilecektir. Bilinç, bu bağlamda yalnızca bireysel bir fenomen değil; toplumsal, ahlaki ve varoluşsal bir olgu olarak analiz edilecektir.

Sartre'ın Fenomenolojik Temelleri

Sartre'ın fenomenoloji yaklaşımını ortaya koyabilmek için Husserl'in fenomenolojiye dair fikirlerine kısaca değinmek gerekmektedir. Fenomenoloji yönteminin en büyük temsilcisi olarak Husserl, ortaya koyduğu fikirlerle 20. yüzyıl düşüncesinde önemli bir yer edinir. Sartre'ın bilinç anlayışı, esasen fenomenolojik bir zemine yaslanır. Bu zemin, özellikle Husserl'in geliştirdiği yönelimsellik ilkesine dayanmaktadır. Husserl'e göre bilinç, her zaman bir şeye yöneliktir; bilinçte olmak demek, bir nesneye yönelmiş olmak demektir (Husserl, 2017: 46). Sartre, bu yönelimsellik ilkesini benimser, ancak onu yalnızca epistemolojik bir ilke olarak değil, aynı zamanda ontolojik bir temel olarak yeniden yorumlar. Sartre için yönelimsellik, bilincin doğasında yer alan ve onun varlığını belirleyen asli bir özelliktir (Direk, 2021: 103). Yani bilinç, yalnızca bir şeyin bilgisine sahip olmakla kalmaz; aynı zamanda varlığını, kendisi dışında olanla kurduğu ilişki içinde gerçekleştirir (Zahavi, 2019: 27). Şeylerin kendine dönme görevine ancak

fenomenoloji ile ulaşabiliriz. Husserl'in amacı, dünyanın varlık anlamını önyargıdan önceki hâliyle ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirebilmenin yolu fenomenolojiden geçer ve bu noktada Husserl, epokhe ve yönelimsellik kavramlarını kullanır. Husserl'in bu kavramlarından etkilenen Sartre, fenomenolojiyi kendi felsefesiyle birleştirir.

Sartre, Husserl'in bazı fenomenolojik ayrımlarına mesafeli yaklaşır. Özellikle noesis–noema ayrımı, yani bilinç edimi ile bilincin yöneldiği içerik arasındaki kuramsal fark, Sartre'a göre gereksizdir (Topakkaya, 2009: 129). Sartre, bilincin kendi içeriğini dolaysızca verdiğini, bir temsil düzlemine ihtiyaç duymadığını savunur. Bu yaklaşım, Sartre'ın fenomenolojik indirgemeyi radikal bir açıklıkla benimsemesine dayanır. Ona göre bilinç, kendini dolaylı göstermelerle değil, doğrudan deneyim yoluyla verir (Taşkın, 2021: 461). Böylece Sartre, Husserl'in idealist eğilimlerinden uzaklaşarak daha realist ve varoluşsal bir fenomenoloji geliştirir.

Sartre'ın fenomenolojiye kattığı en önemli katkılardan biri, yönelimselliğin yalnızca bir yönelim değil, aynı zamanda bir varlık tarzı olarak ele alınmasıdır. Bilinç, bir şeyin farkında olmakla kalmaz; aynı zamanda o şeyle arasına mesafe koyar. Bu mesafe, Sartre'ın daha sonra "hiçlik" kavramı ile açıklayacağı özgürlük alanının temelini oluşturur. Bu bağlamda Sartre'ın yönelimsellik yorumu, bilinci sadece bir bilgi kaynağı değil, varoluşsal bir oluş biçimi olarak konumlandırır. Bilinç, kendi üzerine kapanamayan, sürekli dışa açılan ve kendini ancak başkasıyla ilişkide kurabilen bir varlıktır (Sartre, 2014: 135). Bu fenomenolojik temel, Sartre'ın bilinç ile dünya arasındaki ilişkiyi salt bilişsel bir düzlemde değil, ontolojik bir düzlemde kurmasına imkân tanır. Bilinç, kendi dışında bir nesneye yönelerek yalnızca onu bilmez, aynı zamanda kendi varlığını da bu ilişki aracılığıyla kurar. Sartre'ın özgünlüğü tam da burada ortaya çıkar: Bilinç, yöneldiği nesne aracılığıyla kendini "kendi olmayan" şey üzerinden tanımlar. Bu, Sartre'ın varlık anlayışındaki temel ayrımın ipuçlarını verir: kendinde-varlık (*être-en-soi*) ile kendisi-için-varlık (*être-pour-soi*) arasındaki fark, bilinç ile bilinçsiz varlık arasındaki bu mesafeye dayanır.

Sartre'ın fenomenoloji düşüncesini önemli derecede etkileyen diğer filozof ise kuşkusuz Heidegger'dir. Heidegger, temel eseri olan *Varlık ve Zaman*'da ortaya koyduğu "Dasein" kavramı üzerinden varlık sorusunu sorabileceğimizi ifade eder. Ona göre yalnızca Dasein var olmaya yönelik anlamaya sahiptir. Fakat Heidegger'e göre bu anlama da örtüktür. Onun amacı ise bu anlamayı açmaktır. O, bu amacını gerçekleştirmek için fenomenolojik yöntemi belirler. Bu noktada Heidegger'in fenomenolojisi, Dasein'in kendini anlama sürecine karşılık gelir. Dasein, varlığı anlamlandıran olduğu için diğer varlıklara göre ontolojik önceliğe sahiptir (Heidegger, 2022: 34). Yorum yapabilen olarak var olan Dasein, kendi özelliklerini tanımlamak için uğraşmaz, kendi özünü aramaz. Burada Dasein, kendi varoluşunun imkânlarını anlamaya çalışır. Heidegger, işte tam da bu noktada fenomenoloji yöntemini, varlığın anlamını ortaya koymaya çalıştığı varlıkbilimsel çalışmasının doğru yöntemi olarak belirler. O, fenomenin kendini göstermesini engelleyen önyargılardan kurtularak, varlığın anlamını ve kökenini ortaya çıkarmayı amaçlar. Sartre, Heidegger'in Dasein kavramından etkilenerek, tıpkı Heidegger gibi varlık alanında fenomenoloji yapar.

Heidegger, Dasein'ı kendi varlığı üzerine düşünebilen, varoluşsal kaygı ve zamanla ilişkili bir yapı olarak betimler (Heidegger, 2021: 41). Ancak Heidegger, "bilinç"i terimsel olarak kullanmaz. Heidegger'in düşüncesinde Dasein tarihsel ve dilsel bağlamlarda kullanılırken, Sartre, Heidegger'in tarih ve dil vurgusundan ayrılır. Sartre, Dasein'in yapısını kendi düşüncesinde kendisi-için-varlık kategorisine dönüştürür. Onun düşüncesinde bu yapı, varlığını hiçlik ile kuran ve kendi olmayana yönelen bilinçtir.

Yukarıda anlatılanların ışığında, fenomenoloji Sartre'ın bilinci ortaya koymak için kullandığı bir yöntem olsa da Sartre'ın düşüncesinde fenomenoloji yalnızca bir yöntem olarak değil, aynı zamanda bir "felsefi tutum" olarak da benimsenir. Ona göre fenomenoloji, insan deneyimini tüm saflığıyla, kavramsal kurgulara başvurmadan, doğrudan ele almanın yoludur. Bu nedenle Sartre'ın düşüncesinde deneyim hem felsefi analiz hem de varoluşsal sorgulamanın temel nesnesi hâline gelir (Gardner, 2009: 10). Özellikle "utaç", "kendini aldatmak" (*mauvaise foi*) ve "bakış" gibi fenomenler, fenomenolojik yöntemle çözümlenen ancak varoluşçu içeriği

olan örneklerdir. Sartre'ın fenomenolojisi, bu anlamda yalnızca bilinç üzerine değil, aynı zamanda insanın kendisiyle ve başkalarıyla olan ilişkisi üzerine de odaklanan dinamik bir yapıdır.

Bilincin Negatif Doğası

Sartre felsefesinde bilinci inceleyebilmenin yolu, hiçliği incelemekten geçer. Çünkü onun düşüncesinde bilinç ile hiçlik arasında köklü bir ilişki vardır. Birini bilmeden diğeri hakkında yorum yapmamız mümkün değildir. Peki, Sartre felsefesinde bilinç nedir? Onun bilinç hakkındaki düşüncelerini ortaya koyabilmemiz için öncelikli olarak bilmemiz gereken şey, onun bilinci dünyanın geri kalanından ayırdığıdır. O, "kendisi-için-varlık" ve "kendinde-varlık" olmak üzere iki varlık tarzından söz eder. Bu iki varlık, birbirine indirgenemeyen iki varlık kategorisidir. Sartre'ın bu ayrımı, bilinç ve bilincin dışındakilere karşılık gelir. Bu varlık tarzlarının her ne kadar kendilerine özgü karakterleri olsa da insan, onların ilişkiye geçmesini sağlayan ontolojik yapıyı kendinde taşır (Taşkın, 2022: 244). Sartre felsefesinde bilince karşılık gelen "kendisi-için-varlık", kendile özdeş olmayandır ve dinamiktir. "Kendinde-varlık" ise kendile özdeştir. Kendinde-varlık, somut gerçekliğin alanını temsil ederken; kendisi-için-varlık, şayselliğin içten değillemesine karşılık gelir. Kendinde-varlık, kendisiyle doludur. Bu nedenle kendinde-varlık için "varlık ne ise odur" deriz. Bilinç ise ne ise o değildir ve ne değilse odur (Sartre, 2014: 45).

Husserl, fenomenolojiyi kesin bir bilim olarak kurma amacıyla yola çıkar (Husserl, 2023: 37). Bu amacı doğrultusunda ise dünyayı bilince indirgemeye çalışır. Yani bilinci mutlak varlık olarak öne sürer. O, düşünülebilir şeylerin, fenomen olarak ele alınmasıyla özlerinin ifşa edileceğini savunur. Fenomenlerin özleri, fenomenolojik yöntem ile bilinçte kurulur. *Epokhe* yöntemi ile varlıkları ayrıca alınan fenomenler de bilinçte betimlenirler. Husserl, tüm dünyanın bilince indirgendliğini ve her şeyin özünün bilinçte bulunduğunu söyler. Tüm bunlara rağmen bilinç âtil bir varlık değildir. Bilinç, özü itibarıyla yönelimseldir. Husserl'e göre her bilinç, bir şeyin bilincidir. Bu durumda boş bir bilinç düşünmemiz mümkün değildir. Husserl, fenomenolojik indirgemeden sonra geriye saf bilincin kaldığını ifade eder. Husserl fenomenolojisinde bilinç, saf *bene* karşılık gelir. Husserl'in ortaya koyduğu bilinç, her bilginin kaynağı olan mutlak varlıktır (Husserl, 2017: 36). Husserl'in bilinç düşüncesinden ve fenomenolojik yönteminden etkilenerek bu konudaki fikirlerini kendi felsefesine uyarlayan Sartre, fenomenolojik indirgemeden sonra geriye saf bilinç kalması konusunda Husserl'den ayrılır. Çünkü Sartre'a göre *epokhed*den sonra bilinçte *ego* bile kalmaz. Sartre'a göre bilincin tasarımlarına eşlik eden ve bilincin temelinde bulunan bir *ben* yoktur. Bilincin niteliğini belirleyen yine bilincin kendisidir. Sartre düşüncesinde varlık nedeni olmayan *ben*, fazladır. Burada Sartre'ın ifade ettiği şey *benin* olmadığı değildir. Sartre, *benin* bilincin içinde olmadığını göstermek ister. Bilinç, kendi kendinin nedeni olan, hiçbir şeye ihtiyaç duymayandır. Sartre için mutlak olan yalnızca bilinçtir (Sartre, 2014: 96). *Ego*, diğer her şey gibi bilincin nesnesidir.

Bilinç, nesnesiyle ilişki içindedir. Bu ilişki ise yönelimselliğe karşılık gelmektedir. İşte bilincin dünya ile kurduğu ilişki, yönelimsellik ilişkisidir. Sartre için "yönelimsellik", bilincin dışarı doğru hareketini temsil etmektedir. Sartre'da "yönelimsellik" aşkınlıktır. Bilinç şeylere yöneldiğinde, şeyler bilince belirirler. Ancak Sartre'a göre her bilinç, bilgi olamaz. Sartre, bilincin bilgiye indirgenemeyeceğini göstermek ve bilincin işleyişini açıklamak için üç bilinç alanından söz eder. Bu alanlar; düşünümsel bilinç, düşünümsel olmayan bilinç ve düşünölmüş bilinçtir. Burada bilincin üç farklı alandan oluştuğu düşünölmemelidir. Sartre bu ayrımı sadece bilincin işleyişini ortaya koymak için yapar. Düşünümsel bilinç, üzerine düşünölmüş bilinci kendi nesnesi olarak ortaya koyar. Düşünüm edimi esnasında ise düşünölmüş bilinç hakkında yargılar ortaya koyabiliriz; ondan nefret ederiz, utanırız ya da onunla övünürüz. Ancak düşünümsel olmayan bilinç, utanmaya, övünmeye, yargıda bulunmaya imkân vermez. Düşünümsel olmayan bilinç, algıyı bilmeyen bilince karşılık gelir. Sartre, bilincin yönelimselliği ile alakalı görüşüne katılır ve bilinçte yönelime dair olan her şeyin dünyaya doğru olduğunu söyler. Algının kendiliğinden bilinci, algısal bilincin kurucusudur (Sartre, 2014: 26). Düşünümsel bilinç ise düşünümsel olmayan bilinç ile açılır. Sartre, düşünümsel bilinci bilginin bilinci; düşünölmüş bilinci duyumsamanın kendisi; düşünümsel olmayan bilinci ise düşünümsel ve düşünölmüş bilincin

varlığının koşulu olarak ifade eder. Sartre felsefesinde bilinç hem kendinin bilinci hem bir şeyin bilinci hem de kendi kendisinin koşuludur (Taşkın, 2022: 246).

Sartre, bilinci bir varoluş doluluğu olarak ele alır. Sartre'a göre "bilinç, bir uçtan ötekine bilinçtir" (Sartre, 2014: 30). Bilinç, varlığıyla her türlü imkânın koşuludur. Onun özü, varoluşundadır. Bilinç, kendisi dışında bir şey tarafından sınırlandırılmaz. Bu durumda bilincin boşluğu, özünün varoluşunda içerilmesiyle ve başkası tarafından sınırlandırılmamasıyla alakalıdır (Taşkın, 2022: 247). Bilinç, kendiyedir ve ondan önce var olan şey kendinde-varlıktır. Hiçbir şey, bilincin nedeni olamaz. Sadece bilinç, kendi varlık tarzının nedeni olabilir. Sartre, bilince bir mutlaklık atfeder. Ancak bu mutlaklık, tözsel bir şey değildir. Bilinç, tam bir boşluk ve salt bir görünüştür. Tüm bunlara bakıldığında bilinç, bilginin ontolojik temelidir (Taşkın, 2022: 248).

Sartre'ın bilinç anlayışının en özgün ve radikal boyutu, onun bilinci "hiçlik" (néant) olarak tanımlamasıdır. Sartre'a göre bilinç, dünyadaki şeyler gibi pozitif bir varlık değildir; tersine, sürekli bir eksiklik ve kendinden kaçış hâli içinde olan negatif bir yapıdır. Bu yaklaşım hem Batı metafiziğinin özcü geleneklerine hem de bilinç üzerine geliştirilen klasik psikolojik modellere kökten bir meydan okuma niteliğindedir. Sartre'ın bilinç kuramında, insan zihni artık pasif bir yansıtıcı değil, aktif bir yokluk üreticisidir. Bu yokluk ya da hiçlik, insan özgürlüğünün ve eyleminin temelini oluşturur.

Sartre'ın bu düşüncesi, onun varlık anlayışındaki temel ontolojik ayırım olan kendinde-varlık ve kendisi-için-varlık ile sıkı sıkıya bağlantılıdır. Kendinde-varlık, nesnelere alanına aittir; değişmez, kapalı, kendine yeterli ve bilinçten yoksun bir varoluş tarzıdır. Kendisinde ne eksiklik ne de potansiyel vardır. Buna karşılık, kendisi-için-varlık olarak bilinç, tamamlanmamış, kendini sürekli aşan, özgürlük taşıyan bir varlıktır. Bilinç, ne olduğu ile ne olabileceği arasındaki boşlukta konumlanır ve bu boşluk, onun eylem ve anlam üretmesinin kaynağıdır (Sartre, 2014: 29).

Sartre, hiçliğin dünyaya bilinç ile girdiğini, yani bilincin kendi hiçliği sayesinde bilincin dünyaya girdiğini ifade eder. İnsanın gerçekliği, varlık ve hiçliğin sentezidir. Hiçliğin varlığı kuşatmasıyla birlikte dünya taslak hâline gelir. Yaşadığımız dünya, varlıkların olduğu kadar yoklukların da dünyasıdır. Bu durumda olumsuzlamayı bilincin hareketinden ayıramayız (Direk, 2021: 107). Bilinç, hiçlik sayesinde yalnızca var olanı değil, olmayanı da düşünebilir. Örneğin, bir arkadaşınızla buluşmak üzere gittiğiniz bir kafede onun orada olmadığını fark ettiğinizde, siz oradaki yokluğu, yani olmayanı deneyimlemiş olursunuz. Sartre'a göre bu türden "olmayış" algıları, bilincin negatif doğasını kanıtlar. Bilinç, yalnızca nesnel gerçeklikleri kavramakla kalmaz; aynı zamanda gerçekliğin içindeki boşlukları da kurar (Sartre, 2014: 52). Bu perspektif, Sartre'ın fenomenolojik ontolojisinde devrim niteliğindedir; çünkü hiçbir pozitif varlık türü, kendi içinde böyle bir eksiklik ve mesafe üretmez. Bu, yalnızca bilinç için mümkündür.

Olumsuzlamanın mümkün olabilmesinin koşulu, hiçliğin mevcut olmasıdır. Sartre, bu mevcut olma durumunu, hiçliğin varlığa musallat olması şeklinde ifade eder (Sartre, 2014: 61). Hiçlik, olumsuz yargının kökenindedir ve kendisi de olumsuzlamadır. Sartre buradan şu sonuca ulaşır: "Hiçlik, varlığı bağrında taşır." (Sartre, 2014: 21) Eğer hiçlik varlık tarafından taşınmazsa, dağılıp gider ve yeniden varlıkla karşı karşıya kalırız. Hiçlik, kendini ancak varlık üzerinde hiçleyebilir. Sartre'a göre hiçlik, varlığın bağrında bir kurtçuk gibidir (Sartre, 2014: 74). Sartre'ın, varlığın bağrındaki kurtçuk olarak nitelendirdiği hiçlik, dünyaya insan aracılığıyla gelir. İnsan gerçekliği, hiçlik imkânına sahiptir. Sartre'a göre insan tam da bu nedenle özgürdür: Çünkü bilinç, sabit bir doğa ya da öz taşımadığı için kendine bir kimlik ya da yaşam tarzı seçmek zorundadır. Bu bağlamda "özgürlük", Sartre'ın felsefesinde rastgele bir serbestlik değil, varlığın yapısal bir zorunluluğudur. İnsan, varoluşunu ancak kendi eylemleriyle ve seçimleriyle belirleyebilir. Sartre bu fikri meşhur bir şekilde şöyle ifade eder: "İnsan, olduğundan başka bir şey olma çabası içinde olan bir varlıktır." (Sartre, 2014: 69) Bu çaba, insanın hiçlikle tanımlı doğasının zorunlu sonucudur. İnsan, hiçbir zaman kendisiyle özdeş değildir; hep olmakta olan, hep başka bir olasılığı hedefleyen bir varlıktır.

Bu özgürlük, beraberinde büyük bir etik sorumluluğu da getirir. Bilincin hiçlik olması, onun sürekli kendi anlamını üretmesini ve her an kendi varoluşunu yeniden kurmasını gerektirir. Sartre'a göre bu durum, insanın yalnızca kendisinden değil, tüm insanlıktan da sorumlu olmasını beraberinde getirir. Çünkü birey, kendi varoluşunu belirlerken aynı zamanda "insanın ne olması gerektiği" üzerine evrensel bir önerme sunar. Böylece bilinç, etik bir yük taşır: Kendi hiçliğini tanımak ve bu hiçliği anlamlı bir yaşam projesine dönüştürmek (Sartre, 2014: 73).

İnsan, özgürlüğünün bilincine endişe ile varır. Sartre, bu endişenin bastırılmasının mümkün olmadığını düşünür. Çünkü ona göre endişe biziz. İnsan, endişenin bağrında hiçleme gücünü elinde tutar. Bu hiçleme gücü sayesinde insan, endişeden kaçtıkça endişeyi hiçler. Ancak bu hiçleme gücüyle insan, kendini de hiçler. Endişeden kaçan insan, aslında kendinden de kaçır (Taşkın, 2022: 255). Sartre, bu etik sorumluluğun inkâr edildiği hâlleri "kendini aldatmak" (*mauvaise foi*) olarak tanımlar. İnsan, özgürlüğünün ağırlığından kaçmak için çoğu zaman kendini bir nesne gibi görür, sanki sabit bir doğaya sahipmiş gibi davranır. Örneğin, bir garsonun tamamen "rolünün gereği" gibi davranarak kendini bu kimliğe indirgemesi, Sartre'a göre kötü inançtır (Sartre, 2014: 107). Bu tür davranışlar, bilincin hiçlik doğasını ve özgürlüğünü inkâr etmesi anlamına gelir.

Sartre'ın bilinç düşüncesi, insanın ontolojik konumunu, özgürlüğünü ve etik sorumluluğunu anlamada temel bir mihenk taşıdır. Onun bilinç düşüncesi, yapmış olduğu varlık ayrımı üzerinden şekillenir.

Sartre'da Kendinde-Varlık ve Kendisi-İçin-Varlık

Sartre, temel ontolojik ayrımında kendinde-varlık ve kendisi-için-varlık olmak üzere iki kavramdan söz eder. Sartre düşüncesinde kendinde-varlık alanı, bilincin yönelmiş olduğu fenomenler dünyasının alanıdır. Ona göre kendinde-varlık, kendisiyle özdeş olanı temsil eder. Kendinde-varlık, ne ise o olandır; yaratılmamıştır ve kendi kendinin nedeni de değildir. Etkin veya edilgin olmadığı gibi olumlamanın ve olumsuzlamanın da ötesindedir. Ona göre kendinde-varlık sadece vardır. Sartre, varlığı bir kendi içindelik olarak ifade eder. "Kendi içindelik" ifadesinden varlığın içkin olduğu anlaşılmalıdır; çünkü içkinlikte, kendinden kendine doğru bir bağlantı vardır. Ancak varlık, kendisiyle bağlantı da değildir; o sadece kendidir (Sartre, 2014: 40).

Varlık, kendi kendine opak olandır ve varlık "ne ise odur." Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus bulunmaktadır: Sartre'ın "ne ise odur" şeklinde ifade ettiği varlık alanı, kendinde-varlıktır. Sartre'a göre "ne ise o olmak," kendinde-varlığın olumsal ilkesini ifade etmektedir. Kendinde-varlık, herhangi bir yargıya ya da yasaya sahip olmadığı gibi, kendinin bilincine de sahip değildir. Sartre, kendinde-varlığı "kendinin kendisiyle sentezi" olarak tanımlar. Kendinde-varlıkta olumsuzlamaya yer yoktur ve onun varlığı, yoğun bir olumluluktur. Başkasıyla bir bağı yoktur ve yalnızca kendisidir; bir bilince de sahip değildir (Sartre, 2014, s. 41). Sartre, *Varlık ve Hiçlik*'te kendinde-varlığı tanımladıktan sonra kendisi-için-varlığı açıklar. Kendisi-için-varlık, kendinde-varlığın tam zıddıdır.

Sartre'ın felsefi sisteminde kendisi-için-varlık, klasik özne anlayışını radikal biçimde dönüştüren temel unsurdur. Sartre, bilinci yalnızca dünyaya yönelen pasif bir yapı olarak değil; aynı zamanda kendine dönük, kendini sorgulayan ve varoluşunu sürekli yeniden inşa eden dinamik bir yapı olarak tanımlar. Bu bağlamda geliştirdiği kendisi-için-varlık kavramı, bilincin özgün doğasını ve özne olma sürecini açıklamak için kullandığı ontolojik bir terimdir.

Sartre'ın kendinde-varlık olarak ifade ettiği alan, şeylerin dünyasına karşılık gelirken kendisi-için-varlık alanı, bilince karşılık gelmektedir. Bilincin varlığı kendi kendisiyle örtüşmez. Sartre, bilinci bir "varlık çözülmesi" olarak niteler (Sartre, 2014, s. 127). İnsan gerçekliğini ve varlığını ortaya koyan kendisi-için-varlık, "ne ise o olmayan" ve "ne değilse o olan" olarak vardır (Sartre, 2014, s. 45). Kendisi-için-varlık, olumsuzluğun başladığı yerdir; çünkü hiçlik, bilinçte ortaya çıkar. Kendisi-için-varlık, kendi hiçliğidir. Sartre'ın bilinç düşüncesinde hiçlik daima "öte"yi temsil eder ve bir varlık boşluğudur. Sartre, hiçliğin varlık tarafından soru konusu yapıldığını, yani kendisi-içine ya da bilince denk geldiğini savunur.

Kendisi-için-varlık, dünyadaki varlığını kendinde bulundurandır. Bilincin varlığı, kendisini hiçlemek olan kendindedir. Bilincin varlığı olumsuzdur ve varlığını başka bir varlıktan almaz. Öyleyse bilincin bilinç olmasını sağlayan şey, yine kendisidir. Kendi kendisini hiçleyen bilinç, kendine gönderme yapar (Sartre, 2014, s. 135). Bilinç, kendi olmak isterken aynı zamanda kendinden kurtulmak ve başka bir varlığa geçmek ister. Bu, şu şekilde de ifade edilebilir: Kendisi-için, kimliğini ve konumunu koruyarak kendinde-varlık sahibi olmak ister. O, varlık karşısındaki eksikliğe karşı gelmektedir. Kendisi-için-varlık, kendi varlığının eksikliğidir. Bu noktada bilincin amacı, kendi varlığıyla dolu kendi varlığının temeli olmaktır (Karakaya, 2004, s. 78). Bu temelin ortaya çıkması, kendinde-varlığın hiçlenmesiyle mümkündür.

Kendisi-için, her zaman hiçliği içinde barındırır. Bu yüzden varoluşu kesin bir temele dayanmaz ve olumsuzdur. Kendisi-için, bir olumsuzluk tarafından taşınır. Bu olumsuzluk ise onun olgusalıdır. Kendisi-için'in var olduğunu söyleyebilmemizi sağlayan şey bu olgusalıdır. Kendisi-için'in olgusalı ile olan ilişkisi zorunludur. Kendi olgusalının farkında olan ve nedensiz varoluşunu içinde taşıyan kendisi-için, kendini "fazladan" olarak kavrar (Sartre, 2014, s. 137).

Sartre'ın fazladanlık olarak adlandırdığı ontolojik durum, *Bulantı* adlı eserinde Roquentin'in deneyimleri üzerinden aktarılır. Roquentin, varoluş karşısında metafizik bir bulantı hissediyor. Onun hissettiği bu metafizik rahatsızlık, yalnızca fiziksel bir duyumsama değil; aynı zamanda varlığın çıplak, anlamsız ve nedensiz fazlalığıyla karşılaşmanın yarattığı varoluşsal bir sarsıntıdır. Eserde, Roquentin'in bir ağacın köküne baktığında yaşadığı bulantı aracılığıyla, varlığın hiçbir gerekçeye dayanmadığı ve salt var olmakla bir taşkınlık ve anlamsızlık taşıdığı gözler önüne serilir (Sartre, 2021, s. 192). Bu varlık, kendinde-varlıktır.

Bu karşılaşma, Roquentin'de yalnızca bir tedirginlik değil; aynı zamanda kendi varoluşunu yeniden düşünme ihtiyacını da doğurur. Çünkü Roquentin, salt varlığın içine sıkışmış bir "şey" değil; kendi varlığına mesafe alabilen, onu sorgulayabilen ve onu aşabilen bir bilinçtir. İşte bu bilinç, Sartre'ın kendisi-için-varlık adını verdiği yapıdır. Kendisi-için-varlık, kendinde-varlıktan farklı olarak, olgusalının ve fazladan olmanın bilincine sahip olan varlıktır.

Sartre, olgusalı kavramı ile verili olana gönderme yapar. Çünkü birey, bedenini, ailesini, dünyada olmayı ve daha birçok şeyi kendisi seçmemiştir. Her ne kadar birey, dünyasal bir yaşamda belirli bir durum içine yerleşmiş olsa da bu durum onun özgürlüğünü ortadan kaldırmaz. Sartre, burada bireyin içinde bulunduğu durumdan ziyade, bu duruma karşı nasıl bir tavır geliştirdiğiyle ilgilenir. İnsan, bilinç sahibi bir varlık olarak, kendini dönüştürme potansiyelini kendi içinde taşır. Kendisi-için-varlık, bu noktada kendinde-varlıktan, hiçliğe sahip olmasıyla ayrılır. O, ne olmak istiyorsa onu olabileme imkânını kendi varlığında taşır (Güvenç, 2022, s. 1153). Sartre, kendisi-için-varlığı "akıcı olan" ve "donuk olmayan" şeklinde niteler. Bu yönüyle kendinde-varlıktan ayrılır. Kendinde-varlık, nesnel dünyanın alanını temsil ederken; kendisi-için-varlık, insan bilincini temsil eder. Kendinde-varlık eksiksiz, değişmez ve oluştan yoksundur. Buna karşılık, bunların tam zıddı olan kendisi-için-varlık, kendinde-varlık olmadan anlaşılabilir. Kendisi-için-varlık, hiçlik aracılığıyla kendinde-varlıktan meydana gelir (Karakaya, 2004, s. 79).

Sartre'a göre kendisi-için-varlık, kendinde-varlıktan farklı olarak tamamlanmamış, açık uçlu ve eksik bir varlıktır. Bu eksiklik, bilincin kendisini olduğu gibi değil, her zaman "olabileceği" şey üzerinden kurmasına neden olur. Bilinç, kendini hiçbir zaman sabit bir özne olarak kavrayamaz; tersine, sürekli olarak kendi varlığını aşma yönelimindedir. Bu nedenle insan, kendisine tam anlamıyla sahip olamaz; çünkü bilinç, "olmakta olan" bir süreçtir, bir projedir. Bu ontolojik eksiklik, Sartre'ın ifadesiyle, insanın "kendisinden kaçışı"ni tanımlar: İnsan, olduğu şeyle özdeş değildir; daima başka bir şeye yönelir (Sartre, 2014, s. 131).

Bu noktada Sartre, Husserl'in yönelimsellik kavramını genişletir: Bilinç yalnızca nesnelere yönelmekle kalmaz, aynı zamanda kendi yönelmişliğinin de bilincindedir. Bu yapı, bilinci yalnızca deneyimleyen bir "ben" olmaktan çıkararak, kendine ilişkin sorgulama ve değerlendirme kapasitesine sahip etik bir varlığa dönüştürür.

Bu yapının bir sonucu da Sartre'ın benlik (le moi) anlayışıdır. Sartre'a göre "ben" (ego), bilincin içinde hazır bulunan sabit bir yapı değildir. Benlik, ancak bilincin kendini bir bütün olarak temellendirme girişimiyle ortaya çıkar. Bu nedenle benlik, bilincin dışında, onun bir nesnesi gibi konumlanır. Sartre, bu görüşünü Ego'nun Aşkınlığı adlı erken dönem eserinde şöyle açıklar: "Benlik, bilincin içinde değil, bilincin yöneldiği bir nesne olarak vardır" (Sartre, 2016, s. 53). Bu, öznenin kendine nesneleşebileceği; kendi üzerine düşünerek kendini kurabileceği anlamına gelir. Ancak bu kurulum hiçbir zaman tamamlanamaz; çünkü bilinç, sabit bir özneye sahip olmak yerine, sürekli kendi sınırlarını aşan bir oluş hâlidir. Bu sürekli kendini aşma hâli, Sartre'ın özgürlük anlayışıyla doğrudan ilişkilidir.

Sartre'ın özgürlük düşüncesi, kendisi-içinin dolaysız yapılarının ve istençli edimlerinin çözümlenmesinde ortaya çıkar. Kendisi-için-varlık, kendi kendisiyle dolu olmayan ve her türlü belirli durumdan kaçmaya çalışan bir varlıktır. Bilinç, doğası gereği kendi dışında yer alan hiçbir şey tarafından kesin biçimde sınırlandırılmaz. İşte bu nedenle kendisi-için özgürdür. Özgürlük, olumsuzlamanın ve hiçliğin zorunlu koşuluna karşılık gelir.

Kendisi-için-varlık, kendi hakkında özgür karar verebilen bir varlıktır; ancak başkasının bakışı altında bilinç, mutlak özgürlüğünü kaybeder. Bu noktada o, artık başkasının gözünde bir nesne olarak konumlanır. Sartre'a göre başkasının bilinci beni nesneleştirir. Onun özgürlüğü, benim özgürlüğüm üzerinde sınırlayıcı bir etkide bulunur. İşte bu nedenle başkasının varlığı, benim özgürlüğüm için bir tehdittir (Sartre, 2014, s. 445).

Başkası'nın Bilinçteki Rolü

Jean-Paul Sartre'ın bilinç anlayışının en dikkat çekici yönlerinden biri, bilincin yalnızca kendine ya da dünyaya değil, aynı zamanda başkasına yönelmiş bir yapı olarak kavranmasıdır. Sartre, başkasının bilinciyle kurulan ilişkiyi yalnızca epistemolojik bir mesele olarak değil, aynı zamanda ontolojik, etik ve duygulanımsal düzeyde ele alır. Bu bağlamda Sartre'ın *bakış fenomeni* (le regard) üzerine geliştirdiği analiz, başkasının varlığının bireyin kendilik deneyimi üzerindeki kurucu etkisini gözler önüne serer.

Sartre, *Varlık ve Hiçlik*'te iki temel varlık türü olan kendinde-varlık ve kendisi-için-varlık kavramlarını açıkladıktan sonra, başkası-için-varlık kavramından da söz eder. Sartre'ın bu kavramı geliştirme nedeni, insan varoluşunun yalnızca kendi bilinciyle değil, aynı zamanda başkasının bilinci ve bakışıyla da şekillendiğini ortaya koymaktır. Başkası-için-varlık, kendisi-içinin başkası karşısındaki konumudur. Başkasının varlığı, kendisi-için-varlığın başka bilinçlerle kurduğu ilişkide, o bilinçler aracılığıyla nesneleşmesi anlamına gelir. Sartre'ın düşüncesinde başkası, bizi nesneleştiren bir bakıştır.

Sartre'a göre bilinç, kendisini yalnızca kendi iç refleksiyonu yoluyla değil, aynı zamanda başkasının bakışı altında da kurar. *Varlık ve Hiçlik*'te geliştirdiği meşhur "kapıdan dinleme" örneğinde, kişi başkası tarafından gözlemlendiğini fark ettiğinde, aniden kendine dışarıdan bakar ve kendi nesneliliğiyle yüzleşir. İşte bu an, bilincin kendini bir "özne" olarak değil, bir "nesne" olarak deneyimlediği andır. Başkasının bakışı, bireyi kendi dışına taşır ve onu kendi varoluşunun dışında, başkasının dünyasında konumlandırır (Sartre, 2014: 332). Sartre, birlikte yaşayan insanları başkası üzerinden yeni şekilde ve "bakış" fenomeni üzerinden ortaya koyar. Bakış fenomeni, bana benim dışımda insanlar olduğunu gösterir. Bu insanları ne ben yaratabilirim ne de onlar benim ürünlerim olabilirler. Hatta ona göre bu insanlar beni rahatsız eden, düşmanca tavırlı varlıklar olabilirler. Sartre buradan şu sonuca varır: İnsanın insanla olan ilişkisi düşmancadır. O, bu durumu "Cehennem başkalarıdır" sözüyle ifade eder (Akarsu, 1979: 136).

Sartre, başkasının ortaya çıkışını, kendisi-içinin başka bir kendisi-içinle karşılaşma anı olarak değerlendirir. Bu karşılaşma anında, kendisi-için kendisini başkasının varlığında bir nesne olarak kavrar. Bu durum, başkasının bakışı üzerinden kurulur. Bu bakışla birlikte başkası, kendisi-içinin bilgisine ulaşır. Böylece başkası, kendisi-içinin anlamına ulaşmış olur. Bu deneyimin temel duygulanımı utançtır.

Sartre, başkasına dair sorgulamasını utanç ve kaygı kavramları üzerinden yapar. Sartre'a göre, ben kendim hakkında kaygılandım bile, benim için kaygı, benim-için olmayan, benim varlığım olan bir varlığa işaret eder. Bu noktada utanç kavramı karşımıza çıkar. Sartre, utancı "kendinin konumsal olmayan bilinci" olarak ifade eder. Ona göre utanç, yönelimsel bir bilinçtir. İnsan, utanç duyabilen bir varlıktır. Utanç, birisi karşısındaki utançtır: Yaptığım bir hareket uygunsuzsa ve biri beni görürse utanç duyarım. Bu bağlamda, ben başkasına görüldüğüm hâlimden utanç duyarım.

Utanç yalnızca bir duygusal tepki değil, Sartre'a göre bilincin başkası tarafından nesneleştirildiği ontolojik bir farkındalık anıdır. Birey, başkasının bakışı altında artık kendisi hakkında mutlak söz hakkına sahip değildir; başkası onun hakkında hüküm verme gücüne sahiptir. Bu nedenle Sartre, başkasının bilincinin bireyin özgürlüğü için bir tehdit oluşturduğunu düşünür. Zira özne, artık sadece kendi bakışıyla değil, başkasının bakışıyla da tanımlanır. Bu durum, özgürlüğün sınırlanması anlamına gelir (Sartre, 2014: 334–338). Onun düşüncesinde başkası, olumsuzluğu ifade eder. Ancak başkası olmadan da insan var olamaz.

Kendimi tanımam, kendimi bilme edimine ulaşmam, utanma anında başkasının bakışıyla ortaya çıkar. Bu noktada, başkasının yargısıyla karşılaşırım. Sartre'a göre burada başkasının bakışı bir yargıdır. Benim başkasıyla ilişkim ise bir yargılanma ilişkisidir. Kendime tekrar dönmemi ve *Ben'im* yeniden kazanmamı sağlayan şey başkasıdır. Bu nedenle, başkasının yargısından kaçınmam. Başkasının özgürlüğünden söz edebildiğimiz sürece kendi varlığımızdan da söz edebiliriz. Aynı zamanda bu özgürlükten söz ettiğimde, hiçlikten de söz etmiş olurum. Çünkü başkasının özgürlüğüne dönüşen şey, aslında bu hiçliktir. Buradaki hiçlik, başkası ile benim aramdaki kökensel ilişkinin temelidir (Sartre, 2014: 301). Başkasının bana görünmesi, bir beden algılanması yoluyla mümkündür. Ben, başkasının varlığının bilincine vararak onu görünür kılarım. Başkası da benim varlığımın bilincine vardığında, benim varlığım onun için görünür hâle gelir.

Başkası, onun varlığını duyumsadığım ölçüde bilinebilir. Ben varsam, başkası da vardır. Ben başkasına müdahalede bulunabiliyorsam, başkası da bana müdahalede bulunabilir. Yani başkasının varlığı ile benim varlığım bir etkileşim hâlinindedir. Bu etkileşim durumunda, başkasından şüphe duymam mümkün değildir. Sartre için başkası da bilinç sahibi bir varlıktır. Ona göre, ben başkası için ne anlama geliyorsam, başkası da benim için aynı anlama gelir. Ben başkası karşısında bir nesne isem, başkası da beni görebilen bir özne konumundadır. Başkası ile olan ilişkim, karşılıklı bir yer değiştirme ilişkisidir. Ne ben onun için sadece bir nesne olabilirim, ne de o benim için yalnızca bir nesne olabilir.

İnsan, toplumsal bir varlık olarak ancak başkasının varlığı aracılığıyla kendisinin farkına varabilir. Sartre'ın başkasıyla ilişki kuramı bu nedenle hem bir gerilim hem de bir gereklilik içerir. Başkasının bakışı hem kendilik bilincini tehdit eder hem de onu mümkün kılar. Sartre'a göre bu diyalektik ilişki, öznenin sürekli olarak özgürlüğünü savunma ve başkasının bakışı altında kendi özneselliğini yeniden kurma mücadelesini doğurur. Bu yaklaşım, Sartre'ın daha sonra dramatik yapıtlarında da yankı bulur. Özellikle *Kapalı Oturum* adlı tiyatro oyununda geçen ünlü "Cehennem başkalarıdır" cümlesi, sıklıkla yanlış anlaşılma birlikte, Sartre'ın bu felsefi pozisyonunu açıklar niteliktedir. Bu ifade, başkalarının varlığının kötü olduğu anlamına gelmez; başkalarının bizi nesneleştirme ve tanımlama kapasitesine sahip olduğu anlamına gelir. Yani cehennem, özgürlüğümüzü tehdit eden bu dışsal tanımlamalardır.

Sonuç olarak, Sartre'a göre bilinç yalnızca kendi iç refleksiyonu yoluyla değil, başkasının varlığı aracılığıyla da şekillenir. Başkası, bilinç için hem tehdit hem de imkândır. Bu çift yönlü yapı hem özgürlüğü hem de etik sorumluluğu karmaşılaştırır. Sartre'ın fenomenolojik analizinde başkasıyla olan ilişki, bireysel varoluşun kendilik deneyimiyle doğrudan bağlantılıdır ve bu nedenle yalnızca toplumsal değil, aynı zamanda ontolojik bir meseledir.

Özgürlük, Sorumluluk ve Bilincin Etik Boyutu

Sartre'ın özgürlük anlayışı, 20. yüzyıl varoluşçuluğunun temel taşlarından biri olarak ifade edilebilir. Onun özgürlük düşüncesi, sadece etik ya da politik bir kategori olmaktan ziyade, insan varoluşunun ontolojik yapısıyla da ilişkilidir. Sartre'a göre insan, doğası gereği özgürdür; bu özgürlük, belirli koşullar altında sahip olunan bir hak değil, insan bilincinin asli niteliğidir.

Sartre'ın felsefi sisteminde özgürlük, bilincin yapısal bir niteliği olarak düşünülür. Sartre'ın temel ontolojik ayrımı olan kendinde-varlık ile kendisi-için-varlık arasındaki fark, özgürlük anlayışının felsefi zeminini oluşturur. Kendinde-varlık, nesnelere varoluş biçimidir; tamamlanmış, durağan ve özdeşlik ilkesine bağlıdır. Buna karşılık, kendisi-için-varlık, yani insan bilinci, sürekli bir eksiklik, kendini aşma ve geleceğe yönelme hâlinde var olur. Bu hareketlilik ve eksiklik, bilinci belirlenimden kurtarır ve onu radikal bir özgürlük alanına yerleştirir. Sartre'a göre bilinç, kendisiyle arasında bir "hiçlik" oluşturur ve bu hiçlik sayesinde bilinç, var olanla yetinmeyip onu sorgulama, aşma ve dönüştürme kapasitesi kazanır. İşte bu yapı sayesinde insan, belirli bir "öz" ile tanımlanamaz ve daima kendini seçmek durumunda kalır (Sartre, 2014: 531).

Bilinç, kendi kendisiyle özdeşleşmeyen; dolayısıyla her daim kendi dışına çıkabilen bir yapıdır. Sartre, kendisi-için-varlığın eksiklik olduğu ve belirlenmiş durumlardan kaçmaya çalıştığı için özgür olduğunu ifade eder. Ona göre özgürlük bir seçim meselesi değil, varoluşsal bir zorunluluktur: Bilinç, hiçbir zaman kendine özdeş olmayan, sürekli kendini aşan ve bu nedenle sabit bir doğaya sahip olmayan bir varlık türüdür. Dolayısıyla insan, kim olduğunu ve nasıl yaşayacağını seçmek zorundadır. Sartre'ın ifadesiyle: "İnsan, özgürlüğe mahkûmdur" (Sartre, 2022, s. 46). Bu cümle, insanın özünü belirlenmiş bir doğadan değil, eylemlerinden aldığını ifade eder ve özgürlüğün bireyin kaçamayacağı bir varoluş koşulu olduğunu ortaya koyar.

Özgürlük burada yalnızca dışsal baskılardan kurtulma anlamında değil, kişinin kendi eylemlerinin mutlak sorumluluğunu taşıması bağlamında değerlendirilir. Sartre'a göre kişi, hangi koşul altında olursa olsun, seçme gücüne sahiptir. Koşullar bireyin seçimlerini kısıtlayabilir; ancak hiçbir koşul, bireyin tümüyle özgürlüğünü ortadan kaldıramaz. Bu anlamda özgürlük, varoluşsal bir zorunluluk, ahlaki bir yükümlülük ve ontolojik bir kaderdir.

Bu özgürlük anlayışı, klasik etik teorilerden önemli ölçüde ayrılır. Sartre'a göre insanın eylemleri, önceden tanımlanmış evrensel ahlaki kurallara değil, kendi yarattığı anlamlara dayanır. Ahlaki davranış, bireyin kendi değerlerini bilinçli bir şekilde üretmesidir. Bu noktada Sartre, hem Tanrı merkezli etik sistemlere hem de nesnel ahlak ilkelerine karşı çıkar. İnsanın varoluşunu temellendiren hiçbir aşkın güç ya da öz yoktur; insan yalnızdır ve kendini kendisi kurar (Sartre, 2014, s. 531).

Ancak özgürlük, salt serbestlik ya da keyfilik anlamına gelmez. Sartre için özgürlük, her zaman sorumlulukla birlikte düşünülmelidir. Özgürlüğün kaçınılmaz bir sonucu olarak birey, eylemlerinden tam anlamıyla sorumludur. İnsan, yalnızca yaptığı seçimlerin değil, bu seçimlerin içerdiği değerlerin de taşıyıcısıdır. Bu bağlamda Sartre'ın etik anlayışı, evrensel bir sorumluluk fikrini içerir. Birey, her seçiminde insanlığın ne olması gerektiğine dair bir model ortaya koyar. Bu nedenle her bireysel seçim, aynı zamanda evrensel bir çağrıdır.

Sartre'ın bu anlayışı, onun *Varoluşçuluk Bir Hümanizmdir* (1946) adlı yapıtında açıkça ifade edilir: "Kendi varoluşumuzu kurarken, aynı zamanda tüm insanlığın imgesini de kurmuş oluruz." Bu söz, Sartre'ın özgürlüğe dair düşüncesinin etik boyutunu net biçimde ortaya koyar: İnsan eylemleri yalnızca bireysel değil, aynı zamanda kolektif anlam taşır. İnsanın eylemleri sadece bireysel sonuçlar doğurmaz; bu eylemler aynı zamanda insanlık adına etik bağlayıcılık taşır.

Sartre, özgürlükten doğan sorumluluğun bireyde kaygı (*angoisse*) yarattığını belirtir. Bu kaygı, insanın yalnızca kendi yaşamından değil, aynı zamanda tüm insanlık durumundan da

sorumlu olmasıyla ilişkilidir. Bu ağır sorumluluktan kaçmanın yollarından biri ise “kendini aldatma” (*mauvaise foi*) ile hareket etmektir. Sartre’a göre özgürlükten kaçışın en yaygın biçimi, bireyin kendi özgürlük potansiyelini inkâr ederek sabit bir kimliğe sığınmasıdır. Örneğin, bir garsonun kendini yalnızca “garsonluk” kimliğine indirgemesi ve özsel olarak bu kimliğe ait olduğunu varsayması, onun özgürlüğünü göz ardı etmesine neden olur.

Oysa etik olan, bireyin bu özgürlüğü ve onun doğurduğu sorumluluğu sahici bir biçimde kabul etmesidir. Sartre’a göre bu tür bir özdeşleşme, özgürlüğün inkârı anlamına gelir ve bu inkârın kendisi bile özgür bir tercihin ürünüdür (Sartre, 2014, s. 120). Bu inkârla birey, kendini belirli bir rolün, toplumsal konumun ya da kimliğin içine hapsederek sorumluluktan kaçır. Oysa Sartre’a göre özgürlük, tam da bu tür özdeşleşmeleri aşmakta, bireyin kendini sürekli yeniden kurmasında yatar. Etik olan ise özgürlüğün farkında olmak ve bu özgürlüğü sorumlulukla üstlenmektir.

Bu noktada Sartre’ın etik anlayışı, bireyi radikal bir öznelliğe yerleştirir: Ahlaki değerlerin evrenselliği, bireyin seçiminden türemektedir. Dolayısıyla Sartre, değerlerin kaynağını aşkınlıkta değil, bireysel varoluşun içinde görür. Ancak bu bireysellik, izolasyon anlamına gelmez. Aksine, birey seçimlerinde tüm insanlığa karşı sorumludur. Bu sorumluluk, Sartre’a göre insanı ahlaki varlık yapan temel özelliktir. Sartre’ın felsefesi, Tanrı’nın yokluğundan kaynaklanan metafizik anlamsızlık karşısında insanın kendi anlamını üretme çabası üzerine kuruludur. Anlam, dışsal bir otoriteden gelmediğine göre, birey bu anlamı özgürce inşa etmekle yükümlüdür. Bu durum, bireyi hem yaratıcı hem de trajik bir varlık hâline getirir. Bu bağlamda özgürlük hem insanın en büyük ayrıcalığı hem de en ağır yüküdür.

Yukarıda anlatılanlar ışığında, Sartre’ın düşüncesi insanın özgürlüğünü, bilincini ve bu bilinçli özgürlüğün doğurduğu sorumluluğu merkez alan radikal bir etik anlayışıyla şekillenir. Sartre’ın etik yaklaşımı, geleneksel normatif sistemlerden ziyade, bireyin ontolojik özgürlüğü temelinde kurulan içkin bir sorumluluk anlayışı üzerine inşa edilir. Bu bağlamda Sartre’ın etik görüşü, özgürlüğün yalnızca bir varoluş biçimi olmadığını, aynı zamanda bireyin eylemleriyle dünya üzerinde etkide bulunma biçimi olduğunu ortaya koyar.

Sonuç olarak, Sartre’ın bilinç felsefesi etik bir yapı üzerine temellenir. Bilinç, özgürlüğün kaynağı olduğu kadar, etik sorumluluğun da taşıyıcısıdır. Sartre’ın özgürlük anlayışı, sadece felsefi bir ilke değil; insanın eylem, değer üretimi ve toplumsal ilişkiler düzeyinde karşılaştığı temel bir varoluşsal gerilimdir. Bu nedenle Sartre’ın etiği, bireysel vicdanla sınırlı olmayan, toplumsal ve insani varoluşu derinlemesine kuşatan bir etik model önerir.

Sonuç

Fenomenolojik ontoloji, varlığı bilinç temelinde sorgulayan ve varoluşun en asli boyutlarını bilinç deneyimiyle ilişkilendirerek anlamaya çalışan bir felsefi yaklaşımı ifade eder. Bu yaklaşımın en özgün temsilcilerinden biri olan Sartre, bilinçle varlık arasındaki ilişkiyi hem fenomenolojik hem de ontolojik düzeyde yeniden yorumlayarak özgün bir varlık kuramı geliştirmiştir. Sartre’ın *Varlık ve Hiçlik* adlı eseri, Husserl’in yönelimsellik ilkesine dayanan fenomenoloji ile Heidegger’in ontolojik varlık analizini sentezleyerek, bilincin ontolojik yapı olarak nasıl kavranması gerektiğine dair kapsamlı bir perspektif sunar.

Bu çalışmada, Sartre’ın fenomenoloji ve bilinç düşünceleri temel kavramları bağlamında ele alınmıştır. Burada ortaya koyulan Sartre’ın fenomenoloji düşüncesi, çoğunlukla onun yapmış olduğu varlık ayrımı üzerinden şekillenir. Sartre, kendinde-varlık ve kendisi-için-varlık ayrımı ile felsefe tarihinde kendinden sonra gelen birçok filozofu da etkiler. Bu ayrımla bir kırılma yaratan Sartre’a göre, kendinde-varlık alanı dış dünyayı işaret ederken, kendisi-için-varlık alanı bilinci işaret eder. Sartre felsefesinde dış dünyayı “fenomen” olarak ifade eder. Temel eseri *Varlık ve Hiçlik*’te de fenomenlerle bilincin ilişkisi üzerine ayrıntılı bir inceleme yapar. Bu makalede, onun temel eseri *Varlık ve Hiçlik* ile temel kavramları göz önünde tutularak bir inceleme yapılmıştır.

Varlık ve Hiçlik'te bilinç, hiçliğe işaret ederken; varlık, var olana karşılık gelir. Sartre'a göre, tüm dünya bilincin dışındadır. Onun düşüncesinde bilinç, salt boşluğa karşılık gelen bir yapıdır. Sartre, bilinci tözsel olmayan mutlak bir varlık olarak tanımlar. Onun fenomenolojik ontolojisinde bilincin belirleyici özelliği, kendi kendine kapalı bir öz ya da töz olmayışı; tersine, sürekli olarak kendisinin ötesine yönelen bir açıklık ve aşkınlık olmasıdır. Husserl'in "Her bilinç bir şeyin bilincidir" ilkesinden hareket eden Sartre, bu yönelimselliği yalnızca epistemolojik değil, aynı zamanda ontolojik bir nitelik olarak ele alır. Bu bağlamda bilinç, kendi başına var olan bir töz değil; yalnızca dünyaya yönelerek, dünyada bir şeyin bilinci olarak var olan bir yapıdır. Bu durum, bilinci "kendinde-varlık" gibi dolu ve kapalı bir yapı olmaktan çıkarır; eksiklik, ayırım ve açıklık olarak "kendisi-için-varlık" biçiminde konumlandırır. Bilincin dışında kalan "kendinde-varlık" alanı ise dünyanın varlık tarzlarına gönderme yapar. Kendinde-varlık, mutlak doluluğu temsil eder. Sartre'ın amacı, bu iki alanın —kendinde-varlık ve kendisi-için-varlık— birbiriyle ilişki kurma olanağını ortaya koymaktır. Ona göre bu ilişkinin imkânı, hiçlik aracılığıyla sağlanır.

Sartre'ın bilinç felsefesi, yalnızca fenomenolojik ve ontolojik düzeyde değil, aynı zamanda etik, toplumsal ve kültürel düzeyde de kapsamlı etkiler doğuran bir düşünsel devrim niteliğindedir. Sartre'ın bilinci "hiçlik" olarak tanımlaması, klasik özne anlayışını altüst ederek insanı, kendi özünü yaratmakla yükümlü, özgür ve sorumlu bir varlık olarak konumlandırmıştır. Bu bağlamda bilinç; sabit bir içerik ya da yapı değil, eksiklikten doğan, kendini aşan ve kendi anlamını üretmeye mahkûm bir projedir.

Sartre, fenomenoloji konusunda iki filozoftan etkilenmiştir. Ancak bu filozofların fenomenolojik çözümlerinde eksik kaldığını düşündüğü noktaları kendi sisteminde tamamlamaya çalışır. Onun düşüncesini dayandırdığı zemine bakıldığında Husserl'e daha yakın durduğu gözlemlenir. Husserl'den devraldığı yönelimsellik kavramını dönüştürerek geliştirdiği bilinç modeli, bilincin kendini doğrudan verdiği ve hiçbir aracılığa ihtiyaç duymadığı düşüncesi üzerine kuruludur. Kendinde-varlık ile kendisi-için-varlık arasındaki ayırım, Sartre'ın fenomenolojik çözümlerine ontolojik bir zemin kazandırır. Bilinç, kendine yönelerek ve kendisiyle arasına mesafe koyarak var olur; bu mesafe ise "hiçlik" olarak yapı kazanır. Sartre'a göre, işte bu hiçlik özgürlüğün ve sorumluluğun metafizik temelini oluşturur.

Bilinç, başkasıyla olan ilişkide de sabit bir özne olarak değil, sürekli nesneleşme tehdidiyle karşı karşıya kalan bir yapı olarak şekillenir. Sartre'ın "bakış" kavramı, bireyin kendini başkasının perspektifinden görmesiyle nasıl nesneleştiğini ve bu deneyimin özne oluş sürecine nasıl katkı sağladığını gösterir. Bu yapı, insanın hem özgürlüğünü korumaya çalıştığı hem de başkasıyla birlikte bir anlam inşa etmek zorunda kaldığı dinamik bir varoluş durumunu ifade eder. Böylece bilinç hem bireysel hem de ilişkiyel bir boyut kazanır.

Sartre'ın bilinç kuramı, aynı zamanda güçlü bir etik ve politik zemin sunar. Özgürlük yalnızca bir olanak değil, varoluşsal bir zorunluluktur. Ancak bu özgürlük bireysel keyfiyet anlamına gelmez; zira her birey, kendi eylemiyle yalnızca kendini değil, tüm insanlığı temsil eder. Sartre'ın ahlak felsefesi, bireyin özgürlükle birlikte sorumluluğu da üstlenmesini talep eder. "Kötü inanç", bu sorumluluktan kaçışın adı olurken; "otantik varoluş", bireyin hiçliğini kabul ederek anlamlı seçimlerde bulunmasıdır.

Sonuç olarak, Sartre'ın bilinç anlayışı, insanın kendisini, dünyayı ve başkalarını algılama biçimini köklü bir şekilde yeniden tanımlayan bir felsefi çerçeve sunar. Bilincin negatif doğası, öznenin sabit ve değişmez bir yapıya sahip olduğu düşüncesini reddederken; insanın özgürce kendini inşa edebilmesini ve etik sorumluluğu üstlenebilmesini mümkün kılar.

KAYNAKLAR

- AKARSU, B. (1979). *Çağdaş Felsefe* (1. bs.). Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- DİREK, Z. (2021). *Çağdaş Kıta Felsefesi Bergson'dan Derida'ya* (2. bs.). Ankara: Fol Yayınları.
- GARDNER, S. (2009). "Sartre, Self-Consciousness and the Nature of Consciousness". *European Journal of Philosophy*, 17(1), 1–24.
- GÜVENÇ, E. (2022). "J.P. Sartre Felsefesinde Varlığın Fazladanlığı ve Bulantı Duygusu". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 43, Sayfa: 1145-1175
- HEİDEGGER, M. (2021). *Varlık ve Zaman* (6. bs.) (Çev. Kaan Ökten). İstanbul: Alfa Yayınları.
- HUSSERL, E. (2017). *Fenomenoloji Üzerine Beş Ders* (4. bs.) (Çev. Harun Tepe). Ankara: Bilgesu Yayınları.
- HUSSERL, E. (2023). *Kesin Bir Bilim Olarak Felsefe* (5. bs.) (Çev. Tomris Mengüşoğlu). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- SARTRE, J.-P. (2014). *Varlık ve Hiçlik* (6. bs.) (Çev. Turhan Ilgaz ve Gaye Çankaya Eksen). İstanbul: İthaki Yayınları.
- SARTRE, J.-P. (2016). *Ego'nun Aşkınılığı* (2. bs.) (Çev. Serdar Rifat Kırkoğlu). İstanbul: Hil Yayınları,
- SARTRE, J.-P. (2021). *Bulantı* (49. bs.) (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Can Yayınları.
- SARTRE, J.-P. (2021). *Varoluşçuluk* (31. bs.) (Çev. Asım Bezirci). İstanbul: Say Yayınları.
- TAŞKIN, F. (2021). "Sartre'in Fenomenolojisi: Şeyler ve Bilinç". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, Sayfa: 457 – 478
- TAŞKIN, F. (2022) "Sartre'da Hiçlik". *ANASAY*, Sayı: 21, Sayfa: 241 – 258
- TOPAKKAYA, A. (2009). "Husserl'de Noema ve Noesis Kavramları". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 7, Sayfa: 121- 136
- ZAHAVİ, D. (2020). *Fenomenoloji: İlk Temeller* (1. bs.) (Çev. Seçim Bayazıt). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.